

TILKNYTNINGSTEORI SOM MODERNE UDVIKLINGSTEORI: ER DER PLADS TIL ØDIPUS?

Bernadette Buhl-Nielsen

Et grundlæggende mål for tilknytningsteori var at formulere psykoanalytiske idéer på en måde, der gjorde det muligt at undersøge dem empirisk. Denne artikel ser på Bowlbys tilknytningsteori og den succes, den har haft indenfor forskellige forskningsområder. Det har været svært at integrere tilknytningsteori med traditionelle psykoanalytiske ideer såsom ødipusteorien. Muligheden for integration diskuteres. Ødipusteorien vurderes som en nyttig teori til at forstå sammenhængen mellem tilknytningsteori og psykoanalyse.

En lægestuderende står ved en patients seng. På den anden side af sengen sidder patientens far. Han holder hende i hånden. Han græder. Udenfor døren, står politiet. Patienten er en lille pige, hun er fem år gammel. Hun er svært tilskadekommet. Hun er ved at dø. Det er faderen der har påført hende skaderne. Inden hun dør, hvisker hun ordene: »undskyld far«. Den lægestuderendes navn var John Bowlby.

Man kan ikke vide det, men man kan forestille sig at denne oplevelse har haft en stor betydning for Bowlby og den udviklingsteori han kom til at stå for, nemlig tilknytningsteorien.

De meste iøjnefaldende dele af historien er på den ene side faderens brutalitet og på den anden side pigens ubevidste skyldfølelser – for noget hun umulig kan være have været skyld i. Bowlby var hele sit arbejdsliv optaget af at forsøge at påvise, at traumer i forhold til en tilknytningsfigur havde gennemgribende konsekvenser for psykopatologien. Han håbede på at kunne overbevise ikke alene psykoanalysen, men også naturvidenskaben om denne sammenhæng.

Tilknytningsteori har haft stor succes dels indenfor socialpsykologi, men også inden for evolutionsteori, adfærdsteori og neurobiologi. De fleste indenfor sundhedsvæsenet har stiftet bekendtskab med en praktisk følge af Bowlbys teori, nemlig indførelsen af kontaktpersoner. Tilknytningsteori har ikke haft den samme succes indenfor psykoanalytiske cirkler, i hvert fald ikke indtil den begyndte at blive populær for ca. 10-15 år siden. Jeg tror at en af grundene har været, at Bowlby selv har været så opsat på at kunne

appellere til den naturvidenskabelige verden, at han ikke har gjort nok ud af at understrege de psykoanalytiske aspekter af sin teori. Jeg har valgt at fokusere på tilknytningsteori som vel nok den meste radikale udviklingsteori siden Freud. Det er en teori, som på mange måder var forløber for moderne udviklingsteorier. I det følgende vil jeg beskrive, hvad tilknytningsteori går ud på, og dernæst sammenligne det meget summarisk med moderne ikke psykoanalytisk orienterede udviklingsteorier for til sidst at overveje, hvorvidt der fortsat er plads til Ødipus i en moderne udviklingsteori.

Bowlby var psykoanalytiker, og han startede sit lægestudie med at tage en bachelorgrad i naturvidenskab, hvor han hentede inspiration i Darwins evolutionsteori, samt etologi – studiet af dyrs adfærd. Ikke de meste oplagte psykoanalytiske inspirationskilder. Han havde en ambition om at forankre psykoanalyse i naturvidenskab. Som han selv påpegede, var han ikke alene om denne tilbøjelighed, Freud havde også haft lignende ambitioner i begyndelsen af sin karriere. En drivende kraft bag Bowlbys teori var hans overbevisning om, at aktuelle oplevelser i forhold til en tilknytningsfigur har en betydning for udviklingen af psykopatologi, især hvad angår adskillelse, tab og misbrug. Spørgsmålet om, hvordan traumer hænger sammen med psykopatologi har altid været problematisk og kontroversielt, især fordi psykoanalysens traditionelt stærke betoning af fantasiens betydning herved nedtones. Kernen i tilknytningsteorien set som udviklingsteori er, at tilknytning betragtes som en primær drift i den psykoanalytiske terminologi, og at den er styret af et biologisk kontrolsystem. At tilknytning skulle være en primær drift, var en radikal ændring af Freuds syn på drifterne og deres betydning for den psykoseksuelle udvikling. Tilknytning blev både af psykoanalytiske teoretikere, men også indenfor social indlæringsteori anset som et sekundært fænomen. Man mente, at et barn knyttede sig til en omsorgsperson, fordi denne person sørgede for at tilfredsstille en anden drift. Bowlby var inspireret af den østrigske etolog Konrad Lorenz, der havde fået en gæsling, han kaldt Martha, til at knytte sig til ham og følge ham rundt alle vegne, selv om han ikke havde fodret den eller sørget for den på anden vis.

At tilknytningsteori er styret af et biologisk kontrolsystem kræver lidt mere forklaring. Kontrolsystemsteori kaldes nu organisationsteori og er en teori, der forklarer, hvordan biologiske eller levende systemer organiserer sig (Bowlby 1968). Man havde tidligere i naturvidenskab ofte brugt fysiske forklaringsmodeller på biologiske systemer. Organisationsteorien antager, at levende systemer har særlige egenskaber: De består af dele og strukturer i en hierarkisk orden, der har en tendens til at koordinere sig med hinanden i en aktiv enhed. Herudover er de åbne systemer, der har indbygget behov eller intern drivkraft, og de har en tendens til selvregulering. Et åbent system vil sige, at det kan ændre sig eller adaptere sig til miljøet. Levende systemer er de eneste systemer, der har indbygget behov eller drivkraft, maskiner har kun den drivkraft de udstyres med udefra. Et eksempel på et sådant system er selvfølgelig kroppen.

Princippet om organisering i en hierarkisk orden er et vigtigt element i tilknytningsteori. Hierarkisk orden vil i denne sammenhæng sige, at man kan undersøge forskellige aspekter af et givent fænomen på forskellige niveauer, og at disse niveauer hænger sammen i kraft af et sæt af hierarkiske mål. På denne måde undgår man fristelsen til reduktionisme – der er ikke nogen lag, der slet og ret kan erstatte andre lag. Man har ikke erstattet eller reduceret den psykologiske side af en sag, blot fordi der findes neurobiologiske korrelationer. Hvert lag skal udforskes og forstås på dets egne præmisser. Der er ikke ét lag, der er vigtigere end andre lag. For eksempel beskrev Bowlby først tilknytning som et adfærdssystem. Adfærdssystemer har et mål, som ved tilknytning er fysisk nærhed til moderen eller tilknytningsfiguren. Grunden til at mennesker og andre dyr er udstyret med et adfærdssystem er, at de er blevet selekteret gennem evolution. Det evolutionsmæssige mål for tilknytning er beskyttelse af det unge dyr, da dette formentlig fremmer chancerne for at overleve. Princippet om hierarkisk orden skal forstås således, at evolution ikke er vigtigere end adfærd, men at målet for evolution hænger sammen med målet for adfærdssystemet. Et adfærdssystem, som er selekteret igennem evolution, vil selvfølgelig være baseret på underliggende neurobiologiske systemer.

Bowlby påstår, at eftersom tilknytning er en primær drift, måtte der være neurobiologiske systemer forbundet med opretholdelsen af tilknytning. Dette har vist sig at være rigtigt (Polan & Hofer 1999). Adskillelse fra tilknytningsfiguren har været en parameter, som har været relativt nem at undersøge i neurobiologiske termer hos dyr. Harlows forsøg med aber har været nogle af de første, der påviste neurofysiologiske ændringer som resultat af adskillelse fra moderen. Siden har man undersøgt forskellige neurofysiologiske parametre hos rotteunger. Man har ændret parameter hos moderen og ungernes adgang til hende, således at nogle rotteunger fik mulighed for fysisk kontakt med hende, mens hendes kropstemperatur var kølet ned, så de fik berøring men ikke varme, andre fik blokeret lugtesansen osv. Man fandt, at ungens fysiologi var afhængig af specifikke stimuli fra rottemoderen, f.eks. kommer produktionen af væksthormoner kun i gang, hvis der har været mulighed for fysisk berøring. Men på det psykologiske niveau er det enkelte barn selvfølgelig helt upåvirket af et evolutionsmæssigt mål om beskyttelse eller neurobiologiske korrelationer. For det enkelte barn er det psykologiske mål et spørgsmål om subjektiv tryghed.

Bowlby anså sig selv som objektrelationsteoretiker, men var samtidig påvirket af kognitiv teori om skemaer og modeller, og det var i disse termer, at han beskrev den psykologiske side af tilknytningsteorien. Således beskrev han udvikling af »internal working models«. Det var modeller, som barnet byggede op omkring forholdet mellem sig selv og vigtige tilknytningsfigurer. En vigtig pointe for ham var, at disse modeller også havde noget med virkeligheden at gøre, at de ikke kun var et resultat af barnets fantasier om forældrene. Jeg tror ikke, at det egentlig var Bowlbys intention, at fantasier

ikke kunne indgå som en del af modellen, hvad følgende citat viser: »The environmental and organismic models described here as parts of a sophisticated biological control systems model are of course non other than the internal worlds of traditional psychoanalytic theory seen in a new perspective.« Traditionelt vil man indenfor psykoanalysen ellers referere til selv- og objektrepræsentationer. Bowlby mente, at selv- og objektrepræsentationer ikke opstod isoleret omkring en affekt, men omkring et tema. Det centrale tema af interesse for barnet er i hvilken grad tilknytningsfiguren er tilgængelig, og dette bliver omdrejningspunktet for dannelsen af objektrepræsentationer. Selvrepræsentationer vil automatisk følge objektrepræsentationerne: dvs. hvis barnet oplever at tilknytningsfiguren er tilgængelig, vil det have en tendens til at opfatte sig selv som en, det er værd at beskytte, og dermed vil selvrepræsentationerne komme til at dreje sig om, hvorvidt barnet oplever sig som værdsat.

Tilknytning som adfærdssystem spiller sammen med to andre adfærdssystemer, nemlig et udforskningssystem og et angstsistem. Barnet har brug for at knytte sig til forældrene med henblik for at føle sig tryk, ikke for at barnet bare skal blive hos forældrene, men for at give det den nødvendige ballast for at kunne gå ud i omverdenen og undersøge den. For at kunne gøre det er barnet nødt til at have en vis sikkerhed for, at det kan vende tilbage og stadig blive accepteret.

Tilknytningsfigurens accept og afspejling af barnet et utrolig vigtig ikke alene for kvaliteten af selve forholdet, men også for barnets tilbøjelighed til at undersøge verden, søge nye udfordringer og blive selvstændig. Angst er et signal, der gør, at barnet automatisk vil søge tilbage til tilknytningsfiguren. Dette er hensigtsmæssigt når der er fare på færde og barnet vil være bedre beskyttet i nærheden af en tilknytningsfigur. Men koblingen er meget uhensigtsmæssig, når det gælder misbrugte børn. Angsten får barnet til at søge henimod tilknytningsfiguren uafhængigt af, om det faktisk er denne tilknytningsfigur selv der er anledning til dets angst. Dette har man afprøvet med hunde. Man lod et kuld hundehvalpe knytte sig til en mand, som så mishandlede nogle af dem, hvorefter de mishandlede hvalpe reagerede ved at klamre sig endnu tættere til deres tilknytningsfigur end de andre i kullet. Man kan ane følgerne af dette fænomen i historien om den lille pige. Hun tog ikke afstand fra faderen, der havde mishandlet hende, tværtimod. Hun klamrede sig til ham. Hun så sig selv gennem faderens øjne og købte tilsyneladende hans budskab.

Tilknytningsteori er ikke blot en udviklingsteori, men en udviklingsteori, der ligesom ødipusteorien postulerer en sammenhæng med psykopatologiens fænomener. Dette er blevet et populært forskningsfelt, der nu har fået sit eget navn: developmental psychopathology (Rutter). Bowlbys intention med at omformulere psykoanalytiske begreber, så de kunne testes empirisk, var at man dermed kunne afgøre, hvorvidt teorien kunne holde vand. Hans påstand om, at adskillelse fra tilknytningsfiguren kunne være skadelig i sig

selv, var kontroversiel ikke alene i psykoanalytiske cirkler men også epidemiologiske. Det blev dog muligt at udforske Bowlbys påstand på naturvidenskabelige præmisser. Den forskning, der blev sat i gang for at modbevise Bowlby, tvang ham til at modificere sine første påstande, der havde været rimeligt bombastiske. Det viste sig, at adskillelse, tab og misbrug ikke i sig selv var nok til udviklingen af psykopatologi. En afgørende faktor ved udvikling af psykopatologi er den mening, individet tilskriver traumat. Børn af deprimerede mødre har en vis beskyttelse mod senere udvikling af psykopatologi, hvis de forestiller sig, at moderen er syg, og at hendes sygdom ikke har noget med dem at gøre.

Michael Rutter gæstede København i 2004, hvor han fortalte om sine follow-up studier af børn fra rumænske børnehjem, der blev adopteret til England (Rutter 2004). Børnene bliver fulgt med hensyn til deres sociale, kognitive og tilknytningsmæssige kompetencer. Man fandt, at det var ganske særlige kriterier, der afgjorde, hvor stor en risiko der var for at udvikle psykopatologi. Der var dog enkelte børn, der ikke fulgte normen, og disse var Rutter særligt interesseret i. Han var på besøg hos en 13-årig pige, som opfyldte kriterierne for at være i den højeste risikogruppe, men som faktisk placerede sig blandt de allerbedst fungerende børn. Han granskede hendes data forfra og bagfra og kunne slet ikke finde frem til noget, der kunne forklare, hvordan det kunne gå til. Så gjorde han noget meget psykoanalytisk – han henvendte sig til pigen selv og spurgte om hun var klar over, at hun fungerede så godt, og om hun selv vidste hvorfor. »Ja, ja«, sagde hun med det samme – »jeg var den eneste pige på børnehjemmet, der fik lov til at gå i kjole«. Det viste sig, at hun var en billedskøn pige, som personalet havde udvalgt, hver gang nogen kom på besøg. Hun blev ikklædt fint tøj og stolt vist frem. Historien er en smuk illustration af, hvilken forklaringsværdi der kan ligge i et individuelt, subjektivt synspunkt; hvor stor en stemme pigen har midt i et stort internationalt, prestigefyldt epidemiologisk projekt. Det viser, hvordan det er muligt at kombinere det subjektive med det objektive. Hvis der kunne være plads til psykoanalytisk tankegang i epidemiologisk forskning, kunne der så også være plads til Ødipus i moderne udviklingsteori?

Bowlby var ikke selv meget optaget af ødipuskomplekset – det siges, at han erklærede, at han i løbet af sine 50 år som psykoanalytiker aldrig havde haft brug for dette begreb. Ikke desto mindre mener jeg, at man rent strukturelt godt kan sige, at der er plads til psykoanalytisk teori herunder ødipuskomplekset i Bowlbys teori. Hans brug af kontrolsystemsteori og organisationsteori gør det relativt nemt at indføre psykoanalyse som et lag. Men selv om der på et teoretisk, strukturelt plan er mulighed for at integrere psykoanalytisk teori, så er den ikke blevet udnyttet så godt, som det kunne have været gjort. En af grundene til dette er historisk. Bowlby var ikke just populær i det Britiske Psykoanalytisk Selskab (Fonagy 2004). Selskabet var delt op i tre sektioner med Melanie Klein og Anna Freud på hver deres side og med »The independents« med Donald Winnicott i spidsen som den tredje

gruppering. Det siges, at der var meget lidt, der kunne forene de tre fløje, men en negativ holdning til Bowlby og tilknytningsteorien var altså en af dem. Winnicott er blevet citeret for at sige, at han væmmedes ved Bowlby.

Man kan undre sig over, hvorfor det egentlig gik så galt. Måske kan teorien om ødipuskomplekset hjælpe med en afklaring. Ødipuskomplekset er blevet tolket på mange forskellige måder. I den franske psykoanalytiske tradition er det blevet forstået som en teori, der udtrykker forskellen mellem kønnene samt forskellen mellem generationerne. Hvad angår forskellen mellem kønnene, er man ikke født med en viden om, at der findes to køn. Barnets udvikling består i, at man på en eller anden måde må komme overens med det faktum, at der findes to køn, at man ikke er tilstrækkelig i sig selv, man kan ikke blive den anden. Bowlbys tilknytningsteori har været barn af både en subjektiv og en objektiv indfaldsvinkel. Men tilknytningsteoriens kærlighedsaffære med den objektive, naturvidenskabelige »forældreteori« er endt i et trekantsdrama. Det har kostet hvis ikke morderiske tanker så i hvert fald kraftig afvisning. Forskellen mellem generationerne er også et udtryk for den ambivalens, der kan være ved fødslen af noget nyt og potentielt magtfuldt. Barnet er mindre magtfuldt end forældrene, hvilket er blevet understreget i mange forskellige udviklingsteorier. Men forholdet kan også være svært for forældrene. Deres skæbne er, at selv om de elsker deres barn, kommer barnet til at slå dem ihjel. Tidens ubønhørlige fremmarch understreges af barnets fødsel og udvikling. Barnet signalerer forældrenes død.

Et af problemerne ved at acceptere en teori som tilknytningsteorien kan bestå i en angst for, hvorvidt psykoanalysen kan få lov til at leve videre i en verden, hvor der kommer nye oprørske ideer, og hvor psykoanalysen måske ikke føler sig særlig værdsat. Er dette en real fare eller en fantasi? Som konklusion vil jeg sige, at ikke alene er der er mulighed for at skabe plads til Ødipus i en moderne udviklingsteori, men at som barn af to forskelligt kønnede forældre har tilknytningsteorien i sig selv et ødipalt problem.

LITTERATUR

- BOWLBY, J. (1969): *Attachment and Loss, Vol 1: Attachment*. London: Hogarth Press and Institute for Psychoanalysis.
- FONAGY, P. (2001): *Attachment Theory and Psychoanalysis*. New York: Other Press.
- POLAN, H.J. & HOFER, M.A. (1999): Psychobiological origins of attachment and separation responses. IN J. Cassidy & P.R. Shaver (red.): *Handbook of Attachment* (s. 162-180): New York og London: The Guilford Press.
- RUTTER, M. (2004): Paper presented at Annual Conference of The society of Child and Adolescent Psychiatry. Copenhagen.
- RYAN, R.M., KUHL, J. & DECI, E.L. (1997): Nature and autonomy: An organisational view of social and biological aspects of self-regulation in behaviour and development. *Dev. Psychopathol.*, 9, 701-728.